

علت مذمت یهود خیبر در آیات قرآن

زهرا رحیمی

استاد راهنما : سرکار خانوم محمدی

چکیده

مسئله جنگ خیبر و بازتاب آن در قرآن کریم از مباحث مهم تاریخ صدر اسلام و تفسیر موضوعی قرآن است. پرسش اصلی این پژوهش آن است که مذمت یهود خیبر در آیات قرآن بر چه مبنایی استوار است؟ آیا این نکوهش ناظر به هویت دینی آنان است یا به عملکرد سیاسی - امنیتی خاص ایشان؟ اهمیت این موضوع از آن جهت است که شناخت رویکرد قرآن نسبت به یهودیان خیبر، از تعمیم های نادرست جلوگیری کرده و به فهم دقیق تر آیات کمک کند.

هدف این پژوهش، تبیین عوامل اصلی نکوهش یهود خیبر در قرآن و تحلیل ارتباط آن با عملکرد تاریخی آنان در تعامل با پیامبر اسلام(ص) و جامعه اسلامی است.

با بررسی دقیق آیات مرتبط - به ویژه در سوره فتح، حشر، انفال و آل عمران - و تحلیل روایات تفسیری، روشن می شود که مذمت قرآن متوجه رفتارهایی چون نقض عهد، تحریک احزاب، ایجاد ناامنی سازمان یافته و جنگ روانی علیه جامعه اسلامی بوده است، نه اصل یهودیت یا قومیت.

این تحقیق با روش توصیفی - تحلیلی و بر پایه مطالعات کتابخانه ای، با استفاده از آیات قرآن، منابع تفسیری و آثار تاریخی و پژوهشی مرتبط انجام شده است.

واژگان کلیدی

یهود خیبر، قرآن کریم، بنی اسرائیل، مذمت، اهل کتاب، تحریف، روابط پیامبر و یهود

مقدمه

قرآن کریم در تبیین تاریخ امت های پیشین، همواره از حوادث و رفتارهای اقوام مختلف به عنوان ابزاری برای هدایت و عبرت آموزی بهره خواهد برد.

در میان این اقوام، بنی اسرائیل به ویژه یهودیان که در عصر پیامبر اکرم(ص) در حجاز حضور داشتند، جایگاه ویژه ای در آیات قرآن خواهد داشت.

یهودیان خیبر نیز به دلیل موقعیت سیاسی، اقتصادی و نظامی خود و نوع تعاملشان با جامعه اسلامی، در منابع تاریخی و تفسیری مورد توجه قرار خواهد گرفت.

این پژوهش خواهد کوشید تا با بررسی آیات قرآن و شواهد تاریخی، علل مذمت یهود خیبر را تبیین کرده و مبانی این نکوهش را از منظر قرآن کریم تحلیل نماید.

مسئله اصلی این پژوهش آن خواهد بود که علت مذمت یهود خیبر در آیات قرآن چیست و این نکوهش بر چه رفتارها و عملکردهایی استوار خواهد بود.

در بسیاری از پژوهش ها، آیات مربوط به یهود بدون توجه به زمینه نزول، شرایط تاریخی و مخاطبان خاص آنها مورد بررسی قرار گرفته و گاه این امر موجب برداشت های کلی و تعمیم های نادرست شده است.

این تحقیق خواهد کوشید با تفکیک میان هویت قومی و رفتارهای مورد نکوهش قرآن، تصویری مستند و علمی از این موضوع ارائه دهد و نشان دهد که ملاک اصلی قرآن در ستایش یا مذمت، کردار و عملکرد انسان ها خواهد بود.

ضرورت انجام این تحقیق نیز در آن خواهد بود که بسیاری از شبهات و اختلاف نظر ها درباره آیات مربوط به یهود، ناشی از فقدان تحلیل جامع میان منابع قرآنی، تفسیری و تاریخی است.

خیبر منطقه ای یهودی نشین در شمال مدینه بود که پس از اخراج بنی نضیر از مدینه، به مهم ترین پایگاه تمرکز سیاسی - نظامی مخالفان دولت اسلامی تبدیل شد. این منطقه دارای قلعه های مستحکم، منابع اقتصادی فراوان و شبکه ارتباطی با قبایل شمالی بود.

قرآن کریم در سوره فتح و دیگر سوره ها، اشاراتی مستقیم و غیرمستقیم به وقایع مرتبط با خیبر دارد. تحلیل این آیات نشان می دهد که مسئله خیبر صرفاً یک واقعه نظامی نبوده، بلکه در بستر «سنت های الهی در مواجهه با اهل پیمان شکن» قابل فهم است.

مفاهیم

پیش از ورود به بحث اصلی، ضروری که مفاهیم به کار رفته در مقاله به دقت تعریف شوند.

۱_ مفهوم یهود و بنی اسرائیل

واژه یهود به پیروان حضرت موسی(ع) اطلاق می شود و بنی اسرائیل عنوان قومی است که از نسل حضرت یعقوب(ع) پدید آمدند.

قرآن کریم در آیات متعددی از بنی اسرائیل یاد کرده و ضمن بیان نعمت های الهی ، به انحرافات برخی از آنان نیز پرداخته است.

۲_ موقعیت جغرافیایی خیبر

خیبر منطقه ای حاصل خیز در شمال مدینه بود که به دلیل برخورداری از منابع کشاورزی، چاه های آب فراوان و قلعه های مستحکم، یکی از مهم ترین مراکز اقتصادی و نظامی یهودیان حجاز به شمار می رفت. این منطقه از مجموعه ای از دژهای نظامی تشکیل شده بود که هر یک به صورت مستقل دفاع می کردند؛ از جمله:

_قلعه ناعم

- قلعه صعب بن معاذ

- قلعه زبیر

- قلعه نزار

- قلعه قموص

- قلعه وطیح و سلالم

ساختار دفاعی خیبر به گونه ای بود که هر قلعه دارای ذخایر غذایی و تسلیحاتی مستقل بود و امکان مقاومت طولانی مدت در برابر محاصره را فراهم می کرد.

پس از اخراج یهود بنی نضیر از مدینه، بسیاری از سران آنان مانند حیی بن اخطب به خیبر مهاجرت کردند و در آنجا شبکه ای از روابط سیاسی با قبایل عرب شمالی به ویژه غطفان برقرار نمودند. همین امر باعث شد خیبر به مهم ترین پایگاه طراحی توطئه علیه مدینه تبدیل شود.

در منابع تاریخی آمده است که نقش تحریک کننده بنی نضیر در جنگ احزاب بسیار جدی بوده است. آنان با سفر به مکه و قبایل عرب، قریش و دیگران را برای حمله به مدینه تحریک کردند. بنابراین خیبر نه صرفاً یک مرکز مذهبی یهودی، بلکه یک کانون فعال سیاسی - نظامی در برابر دولت نوپای اسلامی بود.

۳-۳ روابط یهود خیبر با پیامبر اسلام(ص)

پس از هجرت پیامبر (ص) به مدینه، میان مسلمانان و قبایل یهودی پیمان هایی برای حفظ امنیت و همزیستی منعقد شد، اما برخی از قبائل با نقض این پیمان ها و همکاری با دشمنان اسلام، زمینه بروز اختلافات و درگیری ها را فراهم کردند.

علت مذمت یهود خیبر در آیات قرآن

۱-۱ پیمان شکنی

قرآن کریم نقض عهد را از مهم ترین عوامل مذمت برخی از بنی اسرائیل معرفی می کند:

(الذین ینقضون عهدالله من بعد میثاقه...)

مفسران معتقدند که این آیه بیانگر نکوهش کسانی است که پس از قبول تعهدات الهی، از آن سرپیچی کردند. علامه طباطبائی، نقض عهد را منشا فساد اجتماعی دانسته است.

امروزه در سطح جهانی شاهد نقض پیمان های یهودیان و اثرات آن از جمله کشته شدن صدها کودک و زن بی پناه هستیم.

آیه دیگر

(او كلما عاهدوا عهدا نبذه فريق منهم)(بقره ۱۰۰)

واژه «تَبَذَ» در لغت به معنای افکندن و کنار گذاشتن چیزی بدون اعتنا است. مفسران تصریح کرده اند که این تعبیر نشان دهنده نوعی بی اعتنائی عمدی به پیمان است.

طبرسی در *مجمع البیان* می نویسد که این آیه اشاره به سنتی در میان برخی یهود دارد که پیمان های الهی یا اجتماعی را هنگامی که با منافع آنان سازگار نبود کنار می گذاشتند.

این ویژگی در تاریخ یهود مدینه نیز مشاهده شد؛ از جمله در رفتار بنی قینقاع، بنی نضیر و بنی قریظه.

۲-۱ دشمنی سازمان یافته

(لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِّلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ) (مائده: ۸۲)

بسیاری از مفسران تصریح کرده اند که این آیه ناظر به بخشی از یهودیان معاصر پیامبر است که در برابر دعوت اسلامی مقاومت فعال داشتند.

در تفسیر المیزان آمده است که علت این دشمنی، مجموعه‌ای از عوامل بوده است:

- تعصب قومی

- نگرانی از دست رفتن نفوذ اقتصادی

- رقابت دینی و اجتماعی

در مورد خیبر، این عوامل به شکل شدیدتری ظهور یافت؛ زیرا خیبر مرکز اقتصادی مهمی بود و گسترش اسلام تهدیدی برای ساختار قدرت آنان محسوب می‌شد.

۳-۱ آیات سوره فتح و ارتباط مستقیم با خیبر

یکی از مهم‌ترین منابع قرآنی برای تحلیل جنگ خیبر، سوره فتح است.

این سوره پس از صلح حدیبیه نازل شد؛ صلحی که در ظاهر برای مسلمانان امتیاز چندانی نداشت، اما قرآن آن را «فتح مبین» نامید.

۴-۱ وعده غنائم فراوان

(وَعَدَكُمُ اللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا) (فتح: ۲۰)

بیشتر مفسران گفته‌اند که مراد از این غنائم، غنائم خیبر است.

طبری نقل می‌کند که این وعده پس از حدیبیه داده شد و تحقق آن در فتح خیبر بود.

علامه طباطبایی نیز معتقد است که این آیه بیانگر تقدیر الهی برای جبران ظاهری صلح حدیبیه است.

۵-۱ آیه متخلفین

(سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انْطَلَقْتُمْ إِلَى مَغَانِمَ) (فتح: ۱۵)

شان نزول

برخی قبایل عرب که در حدیبیه از همراهی پیامبر خودداری کردند، پس از شنیدن خبر حرکت به خیبر خواستار مشارکت شدند.

قرآن این رفتار را چنین تحلیل می‌کند:

(يُرِيدُونَ أَن يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ)

یعنی آنان می‌خواستند سنت الهی را تغییر دهند؛ زیرا سنت الهی چنین است که نصرت الهی نصیب کسانی می‌شود که در میدان امتحان حاضر باشند.

تحلیل راهبردی جنگ خیبر

از نظر تاریخی، حرکت پیامبر به خیبر را می‌توان یک اقدام پیش‌دستانه دفاعی دانست. دلایل آن عبارت‌اند از:

۱. خیبر مرکز تجمع دشمنان مدینه بود.
 ۲. سران بنی‌نضیر در آنجا فعالیت سیاسی ضداسلامی داشتند.
 ۳. ارتباط گسترده با قبایل غطفان وجود داشت.
 ۴. خطر حمله مجدد به مدینه محتمل بود.
- در چنین شرایطی، اقدام نظامی برای رفع تهدید، در منطق سیاسی آن زمان امری طبیعی تلقی می‌شد.

فتح قلعه‌های خیبر

جنگ خیبر با محاصره قلعه‌های متعدد آغاز شد. ابتدا قلعه ناعم فتح شد، سپس قلعه‌های دیگر به تدریج سقوط کردند. یکی از مهم‌ترین وقایع این جنگ، اعطای پرچم به امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام بود. پیامبر فرمود:

«لَأُعْطِينَ الرَّأْيَةَ غَدًا رَجُلًا يُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيُحِبُّهُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ»

این روایت در منابع شیعه و اهل سنت نقل شده است. در نهایت، با فتح قلعه قموص و دیگر دژها، مقاومت نظامی خیبر پایان یافت.

پیام‌های اجتماعی و تمدنی واقعه خیبر

از منظر قرآنی، واقعه خیبر تنها یک پیروزی نظامی نبود، بلکه حامل پیام‌های مهمی است:

- اهمیت وحدت جامعه اسلامی

- ضرورت شناخت تهدیدهای امنیتی

- نقش رهبری حکیمانه در مدیریت بحران

- اهمیت اخلاص در جهاد

تحلیل آیات قرآن و گزارش‌های تاریخی نشان می‌دهد که مذمت یهود خیبر در قرآن به دلیل هویت دینی آنان نبوده است، بلکه ناشی از مجموعه‌ای از رفتارهای سیاسی و امنیتی مانند:

- نقض عهد

- تحریک جنگ

- همکاری با دشمنان مدینه

- ایجاد ناامنی ساختاری

بوده است.

نتایج پایانی

بنابراین قرآن با نقد این رفتارها، اصولی کلی برای حفظ امنیت و عدالت اجتماعی بیان می‌کند.

بررسی تاریخی ماجرای یهودیان خیبر نشان می‌دهد که نقد و مذمتی که در منابع اسلامی نسبت به آنان مطرح شده، بیش از آنکه متوجه هویت قومی یا دینی باشد، ناظر به مجموعه‌ای از رفتارهای سیاسی و اجتماعی خاص است که در فضای پرتنش آن دوره شکل گرفت. خیبر به عنوان یکی از مراکز مهم اقتصادی و نظامی در حجاز، نقشی فراتر از یک سکونتگاه ساده داشت و به پایگاهی برای کنش‌های سیاسی منطقه‌ای تبدیل شده بود. در چنین شرایطی، رفتارهایی مانند بی‌ثباتی در پیمان‌ها، شکل‌دهی به ائتلاف‌های خصمانه، بهره‌گیری از قدرت اقتصادی برای فشار سیاسی و تلاش برای تأثیرگذاری بر افکار عمومی از طریق روایت‌سازی، به تدریج زمینه تقابل و درگیری را فراهم کرد.

در تحلیل کلان، این ماجرا را می‌توان نمونه‌ای از تعارض میان نظم سیاسی در حال شکل‌گیری در مدینه و گروه‌هایی دانست که به دلایل مختلف با این نظم جدید همسو نبودند. هنگامی که روابط سیاسی بر پایه اعتماد

متقابل شکل نگیرد و گروه‌ها در پی تضعیف یکدیگر از طریق ائتلاف‌های بیرونی یا ابزارهای اقتصادی باشند، ساختار همزیستی پایدار به سرعت فرو می‌ریزد و جامعه وارد چرخه‌ای از تنش و درگیری می‌شود. از این منظر، واقعه خیبر صرفاً یک حادثه نظامی یا نزاع محلی نبود، بلکه نتیجه روندی از بی‌اعتمادی، رقابت قدرت و تقابل منافع در فضای اجتماعی آن زمان به شمار می‌رفت.

نکته مهم در این تحلیل آن است که این الگوهای رفتاری محدود به یک قوم یا دوره تاریخی خاص نیستند. تاریخ نشان می‌دهد که هرگاه در روابط اجتماعی و سیاسی، پیمان‌ها بی‌اعتبار شوند، حقیقت دستخوش دستکاری گردد و رقابت‌های قدرت جایگزین گفت‌وگوی سازنده شود، نتیجه آن افزایش بی‌ثباتی و شکل‌گیری درگیری‌های گسترده خواهد بود. بنابراین مطالعه رفتارهای منسوب به یهودیان خیبر را می‌توان فراتر از یک روایت تاریخی، به عنوان نمونه‌ای از پیامدهای اخلاقی و اجتماعی برخی الگوهای نادرست در تعاملات سیاسی در نظر گرفت.

در نهایت، ماجرای خیبر نشان می‌دهد که پایداری یک جامعه بیش از هر چیز وابسته به اعتماد، صداقت در روابط و پایبندی واقعی به تعهدات است. هر جامعه‌ای که این اصول را تضعیف کند، دیر یا زود با گسترش بی‌اعتمادی و فروپاشی نظم اجتماعی روبه‌رو خواهد شد؛ در حالی که احترام به این اصول می‌تواند زمینه شکل‌گیری امنیت، ثبات و همزیستی پایدار را فراهم آورد.

منابع و مأخذ

قرآن کریم

طباطبایی محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱، قم، دفتر انتشارات اسلامی ص ۱۱۸

کلباسی اصفهانی فهمیه، سیر برخورد قرآن با یهود، بنیاد فرهنگی حضرت مهدی

امین سید مهدی، از حنین تا تبوک، ص ۴۲

شیروودی مرتضی، یهود و پیامبر

سبحانی جعفر، فراز هایی از تاریخ پیامبر اسلام، موسسه فرهنگی هنری مشعر